

УДК 372.882:821.161.2

Галина Хоменко

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СИСТЕМАТИЧНОСТІ У ШКІЛЬНОМУ ВИВЧЕННІ ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Навчальний процес повинен відповідати чітко визначеним вимогам та бути структурованим. Вивчення літератури, зокрема літературних творів українського постмодернізму має проводитися з дотриманням принципу системності. Це питання потребує всебічного аналізу, оскільки принцип системності у навчанні майже не досліджений для потреб шкільного вивчення літератури постмодернізму. Цей принцип регулює комплексне використання знань, відповідних вмінь і навичок, засвоєних учнями; змістове наповнення теоретичного матеріалу; вимоги до знань та вмінь школярів; поетапне вивчення навчального матеріалу.

Ключові слова: *принципи, системність, постмодернізм, компетентності, факультатив, етапи навчання, сучасна література, літературна освіта.*

The process of study have to meet clearly defined requirements and be structured. The study of literature, in particular the literary works of Ukrainian postmodernism, should be conducted in compliance with the principle of systemicity. This question requires a thorough analysis, since the principle of systematic learning is not researched for the needs of school studying the literature of postmodernism. This principle regulates the comprehensive use of knowledge, relevant skills and abilities learned by students; content of the theoretical material; requirements for knowledge and skills of schoolchildren; step-by-step study of educational material.

The study of the postmodernism literature is proposed to be divided into the following blocks: the name of the direction, its interpretation; representative artists; the original concept of the world, its philosophical comprehension; style domains. In the process of mastering the theme of the Ukrainian postmodernism literature senior students must know: the essence of the phenomenon of postmodernism from a philosophical, cultural and literary point of view; features, style dominant literary direction; the main representatives of the Ukrainian postmodernism literature and their works within the style; expressing the features of postmodernism in the work of writer-representients. And also students should be able to: explain the name of the style; to identify signs of postmodernism in specific works; to analyze the artistic text on the basis of the studied theoretical and literary material. Each stage corresponds to their teaching methods. Further exploration of this issue is sufficiently promising,

since the literary process and its critical processing are not completed processes. There are new works and authors, different approaches to their reading, and therefore the teacher needs a thorough and systematic approach to teaching material on the theme of the literature of Ukrainian postmodernism.

Keywords: *principles, system, postmodernism, competence, elective, stages of training, modern literature, literary education.*

Принципи навчання чітко характеризують освітній процес, визначаючи його особливості, змістове наповнення, а також зумовлюють вибір прийомів та методів навчання. Школа ставить собі за мету формування в учнів умінь та навичок, що можуть бути реалізовані на практиці. Безсистемність веде до утруднення розуміння та запам'ятовування навчального матеріалу або нівелювання всього освітнього процесу. Принцип систематичності є одним з основних загально-дидактичних принципів, реалізація якого передбачає чіткі вимоги до змісту навчального матеріалу, а також дотримання логічної системи та послідовності у навчальному процесі під час викладання будь-якої дисципліни.

Вивчення у старших клас загальноосвітньої школи літератури українського постмодернізму відповідно до принципів систематичності є актуальною педагогічною проблемою, оскільки не існує чіткого алгоритму навчання літератури цього періоду, а на сторінках фахових видань в основному розробляються окремі підтеми. Крім того, спостерігається підвищення інтересу до сучасної літератури, як зарубіжної, так вітчизняної, про що свідчать хоча б тиражі видань творів письменників-сучасників та ажіотаж довкола книжкових ярмарків та літературних премій.

Вивченням базових принципів навчання української літератури, до складу яких входить принцип систематичності, займалися Ю. Бондаренко, Н. Волошина, Н. Волкова, Є. Пасічник, О. Телехова, Г. Токмань, А. Ситченко, Б. Степанишин та інші.

Виходячи з важливості та актуальності поставленої теми, мету та завдання дослідження можна сформулювати так:

- визначити систему понять для вивчення літератури постмодернізму;
- визначити систему вмінь та навичок, що треба сформувати в учнів у процесі вивчення творів постмодернізму;
- виокремити системи авторів і літературних творів українського постмодернізму;
- назначити системи навчальних етапів, форм, методів та прийомів вивчення літератури постмодернізму;
- спланувати навчальний процес.

Ю. Бондаренко зауважує, що дотримання принципу системності

«забезпечується на декількох рівнях:

- комплексного використання знань, відповідних умінь і навичок, засвоєних учнями в процесі організації навчання літератури;
- об'єднання текстуального матеріалу (і визначення його пріоритетності) з історико-літературним, біографічним, теоретичним...;
- планування і проведення етапів навчання, визначення шляхів, форм, методів і прийомів, що забезпечують процесуальну частину вивчення літератури, алгоритм її здійснення» [1, с. 14].

В. Максименко з огляду на дотримання принципу систематичності висуває ряд вимог до вчителя, а саме:

- «у системі навчального матеріалу потрібно відбивати реальні відношення і зв'язки між предметами і явищами;
- розкривати зв'язки між темами, підтемами і розділами курсу;
- вказувати на міжпредметні зв'язки;
- здійснювати систему вимог до учня;
- дотримуватись систематичності і послідовності у викладі навчального матеріалу;
- дотримуватись системи в організації письмових робіт (с/р, к/р, л/р, п/р тощо);
- домагатись системи в своїй роботі та у навчанні учнів» [3, с. 160].

Л. Нежива рекомендує теоретичний матеріал необхідний для вивчення літературного напрямку систематизувати за блоками. Така модель є придатною і для вивчення літератури постмодернізму. Отже, блок вивчення літератури постмодернізму можна означити так:

- назва напрямку, його тлумачення;
- митці, які репрезентують напрям (рекомендуємо познайомити учнів з виявами постмодернізму у мистецтві, зокрема зі зразками концептуального мистецтва та його формами (відео-арт, інсталяція та перформанс), а також іншими напрямками у межах постмодернізму (хеппенінг, граффітізм, мінімалізм, соц-арт, опарт, поп-арт);
- оригінальна концепція світу й людини як філософсько-естетичне ядро напрямку (філософське обґрунтування явища постмодернізму Ж. Дерідою, Ж.-Ф. Ліотартом, Ж. Батоєм, М. Фуко та У. Еско, особливості світобачення через призму плюралізму, іронії, скепсису, відмови від єдино правильних тверджень та стирання меж між масовою та елітарною культурою);
- стиль напрямку, що характеризується стильовою домінантою, жанровою специфікою, проблемно-тематичним комплексом, ідейно-естетичною концепцією, авторською позицією, образами, мовою [5, с. 137].

У процесі опанування теми літератури українського постмодернізму старшокласники мають знати:

- сутність явища постмодернізму з філософського, культурологічного та літературознавчого погляду;
- особливості, стильові домінанти літературного напрямку;
- головних представників літератури українського постмодернізму та їх твори у межах стилю;
- вираження рис постмодернізму у творчості письменників-репрезентантів.

А також школярі повинні вміти:

- пояснювати назву стилю;
- виявляти ознаки постмодернізму у конкретних творах;
- аналізувати художній текст на основі вивченого теоретико-літературного матеріалу.

Навчальною програмою з української літератури для 10–11 класів передбачені такі вимоги до рівня підготовки учнів: «уміє дати загальну характеристику особливостям літературного процесу в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.; називає сучасних письменників; самостійно ознайомлюється з їхніми творами; розуміє й пояснює вияв постмодернізму в українській літературі, розкриває його суть, називає найвідоміших представників. Розвиток уміння бачити й розуміти особливості свідомості сучасної людини. Формування сучасного погляду на світ і людину в ньому» [6, с. 145].

Л. Нежива виокремила індикатори сформованості постмодерністської складової великостильової літературної компетентності:

- «формулювання поняття «постмодернізм», розуміння й тлумачення конститутивних рис напрямку;
- осмислення постмодерністського твору з урахуванням таких його рис, як іронічність, пародійність, поєднання непоєднуваного, абсурдність;
- проведення інтертекстуального аналізу на різних рівнях (сюжетно-композиційному, образному, мовному, версифікаційному тощо);
- оперування принципом гри під час аналізу й інтерпретації постмодерністського твору за законами його творення;
- усвідомлення себе у світі, ідентифікація власного «Я» відповідно до світоглядних тенденцій сучасного суспільства, національної культури» [5, с. 182].

Текстове наповнення вивчення літератури українського постмодернізму має складати творчість найяскравіших репрезентантів стилю, твори яких показали б учням «літературний постмодернізм» як на початку виникнення напрямку, так і найновіші тексти української сучасної літератури.

Міністерська програма з української літератури для 10–11 класів для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів

передбачає наступне наповнення змісту навчального матеріалу щодо вивчення сучасної літератури: «Історична картина літературного процесу в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Стильове й тематичне оновлення української літератури [6, с. 144]. Програма теж охоплює вивчення виникнення та функціонування таких літературних угруповань, як Бу Ба Бу, ЛуГоСад, «Пропала грамота», «Нова дегенерація», АУП (Асоціація українських письменників) та ін., а також аналіз сучасних часописів та альманахів.

Вивчення творів українського постмодерну пропонується здійснювати на прикладі творчого доробку Г. Пагутяк, Ю. Андруховича, О. Забужко, І. Римарука, В. Слапчука, В. Махна, Є. Пашковського та ін., на уроках слід з'ясувати особливості постмодернізму «як один із художніх напрямів мистецтва 1990-х років. Зв'язок зі світовим постмодернізмом: поєднання різних художніх систем, синтезу мистецтва з антимистецтвом, елітарної і «масової» культур, карнавального, сміхового та серйозного ставлення до дійсності» [6, с. 144].

Як можна зрозуміти з тематичного наповнення, основна увага знову приділяється історії літературного процесу, появі постмодернізму як художнього напрямку, і зовсім не враховано останні досягнення українського письменництва, найактуальніші книги та теми. Крім того, слід зауважити, що на вивчення цієї теми навчальною програмою передбачено тільки 3 години (профільний рівень) та 2 години (рівень стандарту, академічний рівень).

Враховуючи необхідність впровадження та загальносвітові тенденції щодо розширення вивчення сучасної літератури ми пропонуємо її вивчення винести на факультативне навчання, збільшивши при цьому кількість навчальних годин та значно розширивши та збагативши змістове наповнення курсу.

У шкільному курсі української літератури новий матеріал вивчається у контексті визначеного історичного періоду українського красного письменництва та у межах відповідного літературного напрямку. Література постмодернізму є логічним завершенням цього курсу, адже хронологічно вона найпізніша, а за стильовими ознаками базується на різних рисах попередніх епох.

Уся історія світової культури і, зокрема, літературних стилів та напрямів взаємозумовлена та пов'язана. Тому часто одна епоха може бути ключем до осмислення іншої. Так, у інтерв'ю журналу «Зарубіжна література у школах України» професор кафедри історії та методики викладання в Йончопінгському університеті (Швеція) Ганс Албін Ларссон стверджує, що наприклад «у шведських школах існує тверде переконання в тому, що шлях до класичної літератури учням слід прокладати через сучасну літературу» [4, с. 6].

Шкільний курс літератури не прив'язує вчителя словесника до

конкретних творів, але принцип систематичності передбачає обґрунтований вибір творів. Ми рекомендуємо під час добору текстів для вивчення у класі орієнтуватися на історію появи постмодерної літератури в Україні (Володимир Діброва, Лесь Подерев'янський, Богдан Жолдак); на особливу географію цього явища («Станіславський феномен»); на ключові постаті, що репрезентують український постмодерн не тільки у межах країни, а й за кордоном (Юрій Андрухович, Оксана Забужко, Юрій Винничук, Сергій Жадан); на творчість жінок, як особливу складову літературного процесу (Оксана Забужко, Ірена Карпа, Таня Малярчук, Софія Андрухович, Євгенія Кононенко); на літературу для підлітків, що близька старшим школярам (Любка Дереш, Макс Кідрук, Ірена Карпа). Врахування вказаних напрямів та ознайомлення з творчістю ключових представників українського постмодернізму допоможуть вчителю якнайповніше та систематичніше представити учням цей не простий період вітчизняного літературного процесу.

Розробка системи вивчення літератури українського постмодернізму має бути втілена з допомогою трьох етапів:

– Перший етап (вступний) – заохочення учнів до вивчення літератури постмодерного періоду. Вчитель має розповісти про важливість та актуальність цього періоду в літературному процесі, назвати ключові постаті та події, але не розкривати їх повністю, а тільки «прорекламувати».

– Другий етап (базовий) – теоретико-літературний. Відбувається засвоєння системи теоретичних понять, досліджується зв'язок літератури постмодернізму з попередніми стилями та напрямками, виокремлюються специфіка та особливості.

– Третій період – практичний, коли отримані знання з теорії літератури застосовуються практично на конкретних творах періоду постмодернізму [2, с. 122].

Система організації літературної освіти може бути різною: з допомогою шкільних уроків, факультативів, під час позакласної чи позашкільної роботи, самостійно або у колі сім'ї чи друзів. Проте саме уроку надається центральне місце у процесі навчання літератури, а поглиблене вивчення можна перенести на факультативні заняття. Вибір форми заняття залежить від завдань, які ставить перед собою вчитель, вивчаючи ту чи іншу тему. Для опрацювання літератури постмодернізму, крім звичайних типів уроків, варто застосовувати активні форми роботи, особливо на факультативних заняттях. Ми пропонуємо, наприклад, провести урок гендерного дослідження, вивчаючи творчість Оксани Забужко чи Ірени Карпи; урок міжмистецького дослідження за романом «Воццек» Юрія Іздрика (пошук образу Воццека в інших видах мистецтва) та інші.

Різні етапи вивчення літературного напрямку передбачають використання відповідних прийомів та методів. Так, на початковому

(рецептивному) етапі, коли ми тільки знайомимо учнів з літературним текстом доцільно використовувати систему методів: творчого читання, евристичний, дослідницько-пошуковий, що передбачають зачитування як цілих текстів, так і окремих частин, цитування, пошук асоціацій та алюзій.

Творчість письменників-постмодерністів багата на впізнавані образи, що творчо переосмислюються. Так, у повісті Оксани Забужко «Казка про калинову сопілку» можна знайти фольклорні запозичення, переосмислення біблійного сюжету братовбивства (зокрема тут сестровбивства), одвічні філософські питання гріха та кохання. Юрій Андрухович одним із образів свого роману «Дванадцять обручів» зробив постать українського поета Богдана-Ігора Антонича, творчо подавши суперечливі сторінки його біографії. Учня цікаво буде побачити поета з іншої невідомої їм сторони, хоча достовірність представлених Андруховичем фактів є сумнівною, навіть незважаючи на те, що творчість Антонича була темою дисертаційного дослідження письменника.

На базовому (теоретико-літературному) етапі вивчення вчитель послуговується репродуктивними та евристичними методами, що забезпечуються прийомами аналізу та синтезу навчального матеріалу, формулюванням понятійно-категоріального апарату.

Коли вже є сформованою база теоретико-літературних понять, що характеризують твори українського постмодернізму, можна переходити до практичного застосування отриманих знань, використовуючи евристичні та дослідницько-пошукові методи для застосування різних видів аналізу персонажів, мови тексту, жанру, ідеї та проблематики.

Тема: «Філософське осмислення проблем сучасності крізь призму постмодернізму у романі Ліни Костенко «Записки українського самотнього»».

1. Пояснення змісту проблемно-тематичного аналізу, повідомлення його плану.
2. Проблема самоідентифікації українців.
3. Проблема націєтворення до і під час Помаранчевої революції.
4. Екологічні проблеми (тема Чорнобильської трагедії, на прикладі долі свекрухи головного героя, що родом з тих місць).
5. Гендерна проблема (зміщення соціальних ролей жінки та чоловіка через матеріальні проблеми та питання самореалізації).
6. Узагальнення проблемно-теоретичного змісту роману [1, с. 157].

Останній етап – творче застосування набутих знань та навичок, передбачає використання евристичних, дослідницьких прийомів, що розвивають креативні здібності учнів. Школярам можна запропонувати написання санканів, «візитівок» автора, створення буктрейлерів, проведення дебатів та дискусій та багато іншого, залежно від теми уроку та творчих можливостей учнів.

Отже, можна зробити наступні висновки:

1. Принцип систематичності навчання української літератури

належить до загальнодидактичних, він визначає особливості, змістове наповнення системи уроків, а також зумовлює вибір прийомів та методів навчання.

2. Принцип системності висуває конкретні вимоги до організації вивчення навчального процесу та роботи вчителя, окреслює алгоритм роботи над визначною темою.

3. Дотримання принципу систематичності забезпечується на рівні комплексного використання знань та вмінь учнів, об'єднання текстуального матеріалу з допоміжними відомостями, планування та використання визначених шляхів, прийомів та методів навчання.

4. Під час вивчення літератури постмодернізму дотримання принципу систематичності зумовлює вироблення системи теоретичних понять; системи вмінь та навичок, що мають сформуватися у школярів; системи авторів й літературних творів; системи навчальних етапів, форм, методів та прийомів вивчення.

5. Вивчення творів літератури постмодернізму передбачає вивчення матеріалу за блоками: перший – заохочення до прочитання; другий – теоретичний, третій – текстуального опрацювання. Кожному етапу відповідають свої методи та прийом навчання.

Подальші розвідки цього питання є достатньо перспективними, оскільки літературний процес та його критичне опрацювання не є завершеним процесом. З'являються нові твори та автори, різні підходи до їх прочитання, а тому вчитель потребує ґрунтовного та системного підходу до подачі навчального матеріалу щодо теми літератури українського постмодернізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Ю. І. Загальна модель шкільного навчання української літератури: монографія. Ніжин: НДУ ім. Гоголя, 2017. 398 с.
2. Бурко О. В. Методика вивчення барокової і романтичної поезії на уроках в основній школі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2016. 292 с.
3. Максименко В. П. Дидактика: курс лекцій: навч. посіб. Хмельницький: ХмЦНП, 2013. 222 с.
4. На шляху до Європи: Ульф Стапк і довколо нього. *Зарубіжна література в школах України*. 2015. № 11. С. 4–13.
5. Нежива Л. Л. Теоретичні і методичні засади вивчення літературних напрямів українського письменства у старших класах загальноосвітньої школи: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Переяслав-Хмельницький, 2017. 535 с.
6. Українська література. 10–11 класи: програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль української філології). URL: <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/educational-programs/> (дата запиту: 02.05.2018).